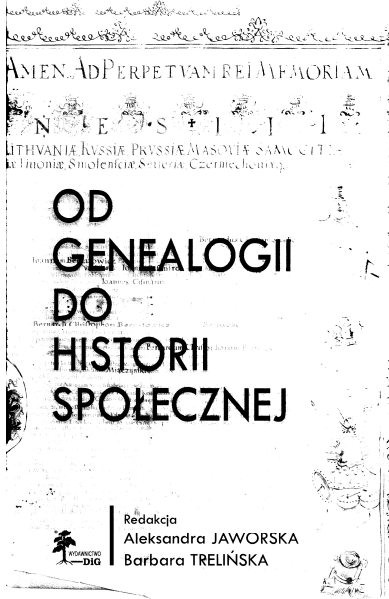

ПОЛЬСЬКІ ВИДАННЯ
ЗІ СПЕЦІАЛЬНИХ (ДОПОМІЖНИХ) ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Рец. на збірник статей: *Od genealogii do historii społecznej* / Red. Aleksandra Jaworska, Barbara Trelńska. — Warszawa: DziG, 2011. — 191 s.

Книга є збірником статей, які були виголошені як доповіді на З'їзді польських істориків у Ольштині в рамках другого симпозіуму під назвою «Від генеалогії до суспільної історії», що відбувся протягом 16–20 вересня 2009 р. У цілому, даний з'їзд фокусував увагу на науках, які дають змогу пізнавати історичні джерела. Питання методології вивчення нових джерел та їхня рецепція в практичному науковому дослідженні з огляду на нові технологічні виклики та наростаючі тенденції постмодерністичної парадигми вкотре змушують польських істориків до рефлексії та роздумів: що являють собою допоміжні історичні дисципліни, яка їхня місія?

Титул книги «Від генеалогії до суспільної історії» говорить про тенденції, які нині домінують у європейських історичних студіях. Тобто від вузького розуміння цілей та завдань кожної дисципліни до ширшого контексту культурного та цивілізаційного тла. Виявлення, опрацювання і введення до наукового обігу джерел та їхнє сформалізоване прилаштування до моделі реконструкції минулого є недостатнім завданням допоміжних дисциплін. Уже з побіжного огляду статей складається враження, що згідно з позиціями авторів допоміжні історичні галузі знань мають нанизувати, вкомпоновувати джерела до тканини минулого, немов крізь збільшуване скло вишукувати неосвоєні місця історичної пам'яті, надавати їй духу, подиху, смаку, життя.

Виконання такої мікроскопічної роботи вимагає опанування не тільки методик суміжних, і не лише гуманітарних, дисциплін, але й освоєння природничих, економічних наук. Усе чіткіше стає зрозумілим: геральдика, генеалогія, історична географія, сфрагістика, палеографія, дипломатика, нумізмати́ка потребують також допомоги методів психології, біології, медицини, хімії. Це є необхідною умовою реконструкції минулого в усіх його вимірах та зрізах. Інакше лише археографічне опрацювання джерел само собою буде тільки констатувати, але не зможе бути вплетене в причинно-наслідковий ланцюг «довгого тривання» подій та людської екзистенції.

Відкриває збірник стаття Марії Кочерської (Maria Koczerska) «*Політична еліта Польського королівства в XI–XV ст.*». Вона являє собою загальний огляд позицій фахівців щодо проблеми дефініції поняття «еліти» доби пізнього середньовіччя. Дослідниця ставить ряд питань: кого можна називати елітою між тих груп, яка роль короля у її формуванні, як вона давала раду без володаря, чи міг король урядувати без неї (с. 18)?

Історик показала, що влада короля сильно пов'язана з позицією еліт, але кожна сторона займає свою нішу й, тільки будучи в ній, має гарантії впливу та життя. «Олігархія, — пише М. Кочерська, — могла керувати при слабкому королі, але не могла б без короля» (с. 25). Цікавим є порушене питання щодо спроби дефініції соціальної групи канцеляристів. М. Кочерська вважає, що це була інтелігенція, тобто ті особи, які живуть із власних інтелектуальних вмінь. Авторка звертає увагу на невикористаність джерел XV ст., наприклад, кореспонденції, для повного пізнання еліт.

Аліція Шимчакова (Alicja Szymczakowa) у статті «*Родинні основи локальних еліт*» продовжує порушену вище проблему, зокрема, розглядає еліту локальну, тобто регіональну.

Дослідниця, як і Марія Кочерська, ставить питання: чи є елітою та частина привілейованого суспільства, яка не має урядницьких функцій? І тут же відповідає: не маючи статусу урядників, але за наявністю фінансів, нерухомості, політичних впливів, такі особи можуть так називатися.

Кшиштоф Мікульські (Krzysztof Mikulski) у статті «*Родинні стратегії міщан та шляхти Королівської Пруссії в XIV–XVIII ст.*» наголошує на важливості монографічних досліджень як методів студій генеалогії родин. Зрештою, таку думку підтримали й вищезгадані автори.

Він звернув увагу на те, що нинішні виклики та завдання перед історичною наукою часом відходять від методів джерелознавства та часто стосуються соціології (с. 45). Жодного соціального авансу без шлюбу з представником знатного роду — такий висновок робить автор, аналізуючи кар'єри міщанських родин (с. 54).

К. Мікульські зазначає, що з другої половини XV ст. недостатньо було мати герб, землю та належати до еліти, аби гарантувати собі шляхетство. Слід було отримати підтвердження статусу, акт нобілітації (с. 55). А в епоху Просвітництва необхідною умовою соціального авансу вже був університет, навчання в якому легітимізувало привілейований статус.

Генрик Вонсовіч (Henryk Wąsowicz) фактично в міні-монографії «*Інтелектуальні забави із часом*» (с. 117–161) представив широкий нарис про мистецтво обрахування часу, його циклів від початку християнства.

Найперше, що приходить на думку, читаючи статтю, — це розуміння солідного рівня розвитку хронології в польській історіографії. Г. Вонсовіч, до речі, є автором книги «*Середньовічна хронологія*»¹.

¹ Wąsowicz H. Chronologia średniowieczna. — Lublin, 2013.

Автор сконцентрувався на аналізі компутів (лат. *computus* — метод обрахунку часу) — збірок, які вміщували засади та принципи обрахунку часу. Дослідник наводить різні способи цього процесу на основі сонячного та місячного циклів.

Зібраний матеріал демонструє зв'язок ведення часу з геортологією, історичною географією й усвідомлює, наскільки нелегким було мистецтво часочислення.

Ян Тишкевіч (Jan Tyszkiewicz) у вступній частині своєї статті під назвою «Екологія людини в минулому, або про деякі допоміжні історичні дисципліни» запропонував фактично *modus vivendi* історичної науки. Автор слушно наголошує: «завдання та методи історичних досліджень змінюються в залежності від зміни цілей та нових можливостей пізнання. Теоретик та практик нині повинні пам'ятати та вести мову про кілька груп дисциплін, які допомагають у творчій праці історика: класичних допоміжних історичних наук [...], але також інших, які подають важливі тези та способи рішень» (с. 163).

Історик вказує на малознану в українській гуманітаристиці ділянку — екологію як науку, яка збагачує історичні дослідження та сприяє їхньому проведенню. Автор зупиняється на екології людини (напрямок, який розвивається з антропології, медицини та екології) та суспільній екології (результат співіснування соціології, етнології як культурної антропології й географії) (с. 164).

Червоною ниткою проходить ідея дослідника про співпрацю (інтердисциплінарність) ряду наук гуманітарного та прикладного характеру з метою пізнавати умови життя людини минулого в повному його часовому, просторовому, культурному та соціальному різнобарв'ї (с. 166).

Історик представляє цікаві пропозиції: на основі поєднання історичних та географічних методів формування антропогеографії (с. 165), поширення в європейських гуманістичних науках екології ландшафту (с. 166). Ян Тишкевіч переконливо стверджує потребу поєднання суспільних та природничих наук у реконструкції минулого та умов життя людини.

Томаш Ясінські (Tomasz Jasiński) у статті «Допоміжні історичні науки чи джерелознавство — термінологія чи дослідницькі методи» здійснив огляд еволюції поняття «допоміжні історичні науки» й висвітлив його розвиток від початку XVIII ст. (від Беньяміна Гедеріха, який 1711 р. видав книгу про такі науки, як географію, хронологію, генеалогію та геральдику, Ансельма Десінга — 1741 р. опублікував Енциклопедію допоміжних історичних наук, послуговуючись латинським поняттям «*auxilia historica*», до Йоганна Хрістофа Гаттерера, який уперше ввів німецькомовне поняття «допоміжні історичні науки» — «*historische Hülfswissenschaften*» — 1761 р.). Автор згадує спробу Карла Бранді 1939 р. змінити останню назву на «фундаментальні науки» (*Grundwissenschaften*).

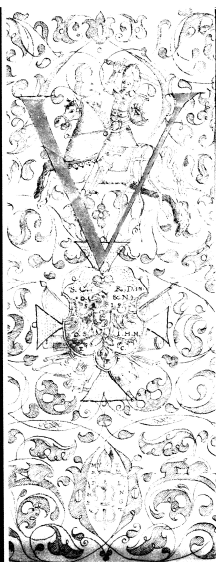
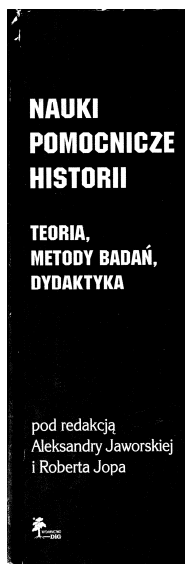
Говорячи про поняття «джерелознавство», автор наголошує на його німецькому корінні в сучасній польській історіографії. Джерелознавство, резюмує він, нині в польській історичній науці виконує чотири ключові функції: 1) критику джерел; 2) інтерпретацію; 3) спрямування до пізнання; 4) теорію їхніх досліджень.

Актуальне питання: яка ж кількість допоміжних історичних наук? Дослідник наголошує, що це залежить від категорій джерел та завдань, які ставить дослідник, опрацьовуючи джерела.

За автором, допоміжні історичні науки реєструють процеси та історичні явища, є дослідницькими методами та процедурами, якими має послуговуватись історик, розпочинаючи аналіз джерел.

На жаль, у збірнику відсутня стаття Зенона Пеха (Zenon Piech) «Образна система комунікації в культурі польського Середньовіччя», однойменна доповідь якого була виголошена на симпозиумі.

Завершує збірник розділ «Дискусія», в якому представлені зауваження та пропозиції щодо виголошених доповідей вищезгаданих авторів.

Рец. на збірник статей: *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka* / Red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop. — Warszawa: DiG, 2013. — 294 s.

Даний збірник є продовженням ідей та тез, означених у попередній публікації. Книга вийшла друком через два роки після випуску «Від генеалогії до суспільної історії». І можна порівняти, наскільки швидкими темпами відбуваються зміни в контексті ставлення питань до методів та завдань студій.

Видання є результатом одинадцятого міжнародного симпозиуму, які відбуваються в Польщі з 1973 р. та присвячені наукам, що дають змогу пізнавати історичні джерела.

Книга складається з 21 розвідки, серед яких, окрім польських, представлені також матеріали чеських, литовських та російських дослідників. Статті можна поділити на кілька груп: такі, що присвячені окремим дисциплінам (бібліології, вексилології, архівістиці), питанням джерелознавства (проблема дефініції критики джерел, класифікація писемних джерел середньовіччя), дипломатики й канцелярії, джерелам історичної географії та картографії, історичної іконографії, сфрагістики, нумізматики.

Марія Юда (Maria Juda) у матеріалі «Історична бібліологія в системі допоміжних історичних дисциплін» показує, як наука про книгу набуває нового виміру, соціологічної перспективи досліджень. Вона робить загальний огляд розвитку цієї галузі знань, демонструє, як бібліологія переплітається з генеалогією, геральдикією, хронологією, мовознавством та літературною культурою.

Авторка вводить поняття «культура книги», говорить про історію читання як субдисципліну науки про книгу. У підсумку М. Юда наголошує, що

вивчення книги як носія певного змісту, знаряддя збереження тексту, як інструменту міжособистісної комунікації представляє непроминальний інтерес у розумінні цивілізації писаного та друкованого слова.

Януш Лосовські (Janusz Łosowski) подібний огляд-ревізію здійснив на прикладі архівістики. Цікаво, що автор наголошує: «...використовую поняття «допоміжної дисципліни», але не «допоміжної науки», оскільки кожна зі знаних допоміжних наук, на моє переконання, є частиною історичної науки й у жодному разі не може бути визнана за осібну науку в стосунку до неї» (с. 22–23).

Дослідник підкреслює також специфіку формування архівів — документи, які містяться у фондах, є не стільки єдиними вцілілими матеріалами, скільки свідомо збереженими як репрезентативні писемні пам'ятки. І саме тому, наголошує автор, комплектування архівів має бути спільною турботою як архівістів, так і істориків.

Важливою тезою є актуалізація уваги на проблемі збільшення кількості документів на електронних носіях, на важливості інвентарів, каталогів архівних матеріалів.

Автор прогнозує в найближчому майбутньому суттєву зміну спрямованості та функцій архівів — вони стануть суто технічними центрами збереження та впорядкування інформації.

Залишається, як на нашу думку, відкрите питання: чи можливо проводити селекцію так, аби всі документи, які мають цінність та будуть необхідні для вивчення минулого, вдалося зберегти, а «маловартісні» — утилізувати? Так само постає питання збереження та формування відомчих архівів (де, можливо, зберігатимуться ті «маловартісні» матеріали), документи яких не будуть передаватись у державні архіви та довічно знайдуть прихисток в установі, яка їх створила.

Продовжує огляд стану та завдань допоміжних історичних дисциплін Ян Птак (Jan Ptak), один із найкращих польських фахівців із вексилології.

Стаття являє собою коротку історію виникнення поняття «вексилологія» та однойменної допоміжної історичної дисципліни. Показано, як розвиток цієї наукової дисципліни та практичного прапоротворення тісно пов'язаний, насамперед, із геральдикою та сфрагістикою. Автор пише про поняття «вексилоїд», — тобто елементи хоругв або ж вексилоподібні пам'ятки. Наголошує на важливості упорядкування термінологічних питань. Підкреслює значимість вексилографічних матеріалів як таких, що «більш поширені в історії як герби та печатки [...] та мають ширше коло практичних значень, аніж грошові номінали» (с. 44). Ян Птак вбачає в прапорах не тільки «код для переказу певної інформації, але й самі по собі [вони] можуть бути таким комунікатом».

Мацей Дорна (Maciej Dorna) у роботі *«Критика джерел — проблема визначення»* аналізує поняття «критики джерел», запропоноване свого часу Густавом Дройзеном. Дослідник висуває також альтернативу бернгеймовській концепції понять «зовнішня та внутрішня критика джерела» — «критика походження» та «критика інформаційного потенціалу».

Марія Блахова (Marie Bláhová) у статті «Класифікація писемних джерел періоду Середньовіччя» підкреслює важливість цього питання для «орієнтації в джерелах» та визначення належної методики історичної критики.

Рута Капайте (Rūta Šaraitė) у матеріалі «Прояви індивідуальних рис у письмі писаря в пізньому середньовіччі та ранній фазі ранньомодерного часу» висвітлює найдрібніші деталі, які могли вплинути на характер письма. Дослідниця переконує, що індивідуальні риси писаря в середні віки не мали впливу на форму письма, оскільки стиль був уніфікований.

Авторка звертає увагу на опанування писарями двох видів письма й одночасне послуговування ними в канцелярії, що часто приводить до хибних висновків про різних виконавців.

Стиль письма формувався завдяки зміні канцелярії, особистим контактам писаря, його зацікавленості новими формами та стилями письма. Р. Капайте підкреслює: «...уніфікована та деперсоналізована техніка письма продукувала й деперсоналізованого писаря» (с. 84). І тут же зазначає, що все ж таки можна визначити його індивідуальні риси, але вони свідчать не про психофізичні характеристики писаря, а про його вік чи хворобу (с. 85).

Продовжує тему палеографії, але вже періоду XIX ст., Аліція Кулецька (Alicja Kuleska). Авторка зупиняється на взаємозв'язках мови та письма, звертає увагу на взаємозв'язок між державою та мовою: «Не уявляю собі, — пише А. Кулецька, — аби мова могла існувати без держави».

Дослідниця приєднується до думок учених XIX ст. — уміння читати та писати є ознакою належності до сучасного суспільства й формувало підґрунтя до прийняття свідомих рішень.

Артур Гурак (Artur Górak) у розвідці «Генеza кириличного письма російської адміністрації Польського королівства» наголошує на проблемі невеликого освоєння студентами в Польщі кирилиці, що має вплив на неналежне вивчення руських джерел. До речі, подібну проблему прослідковуємо і в Україні, але у вимірі латинської мови та латиномовних матеріалів.

Історик показує зв'язок між палео-, нео- та просопографією, біографістикою (с. 100). Автор вважає, що стиль письма може говорити про національні, психологічні та інші риси. Тому правдоподібно, що письмо є, на його переконання, одним із найконсервативніших елементів культури. Проаналізований А. Гураком матеріал свідчить про великі впливи європейської палеографії на російську.

Катажина Мадейська (Katarzyna Madejska) звернула увагу на проблему комплексного вивчення канцелярій фахівцями з архівістики, дипломатики та джерелознавства.

Марцін Грульковські (Marcin Grulkowski) скрупульозно вивчив проблему дефініцій та класифікацій міських книг. Такими він називає джерела, що мають наступні риси: 1) форму кодексу; 2) зовнішню будову у формі комплексу складок; 3) урядовий характер змісту; 4) вписи, як елемент внутрішньої будови.

Історик показує всю складність цієї проблеми, адже досить часто міська книга не вписується в прийняті в історіографії критерії визначення, оскільки, як стверджує автор, структура таких книг залежала від шляхів розвитку економіки того чи іншого міста.

Дослідник наводить приклади книг, які за вищенаведеними ознаками не можна назвати міськими, і тому пропонує їм визначення «канцелярська допомога».

Український вимір має стаття Пьотра Рахвала (Piotr Rachwał) «*Невідоме джерело до залюднення унійної холмської дієцезії XIX ст.*». Автор проаналізував демографічні матеріали (списки парафіян із зазначенням статі, народжень, шлюбів, смертей) Холмської єпархії XIX ст., здійснив спробу реконструювати етапи створення таких списків від парафії до консисторії.

Александра Яворська (Aleksandra Jaworska) аналізує портрети в ілюмінованих документах XV—XVII ст. Унікальні іконографічні джерела подають реальні образи польської еліти та королів. Такий матеріал є важливим інструментом у позавербальній комунікації та може багато сказати про структуру влади, суспільну ієрархію тощо.

«Паспорти до небес» — так польська дослідниця Єльжбета Домбровська охарактеризувала індульгенційні булли, які аналізував у контексті інтердисциплінарних студій Віктор Шимборські (Wiktor Szymborski). Історик наголошує на необхідності об'єднання фахівців з історії мистецтва, епіграфіки, дипломатики, символіки, бібліології, археології до вивчення індульгенцій. Аналіз інституціоналізації прощення показує, наскільки дані джерела є непроминальними щодо розуміння середньовіччя, релігійності, системи координат суспільств католицького світу.

Марцін Глебьонек (Marcin Głebionek) звертається до сфрагістики XIX ст., яка досі недостатньо вивчена. Тонко відчуваючи специфіку інформаційного потенціалу печаток цього часу, історик наголошує: «печатки не є потрібні до пізнання історії XIX ст. Але, аби зрозуміти це століття, — печатки не слід забувати».

Фактично він представив програму опрацювання печаток XIX ст., підкреслив різницю даного сфрагістичного матеріалу від сігілюмів попередніх століть. Найважливішим постулатом статті є вивчення печаток новітнього періоду кризь призму сфрагістичних систем, — тобто груп печаток, які об'єднані та підпорядковані єдиному диспонуванню. Формування сфрагістичних систем є ефектом зростання канцелярій, їхніх підрозділів та документообігу в новітній період. Саме такий спосіб дослідження печаток буде сприяти ефективності наукового опрацювання новітньої сфрагістики.

Томіслав Гергел (Tomisław Giergiel) розглянув каштелянії як інституцію в історико-політичному вимірі.

Автор представляє проблему локалізації цих адміністративно-територіальних одиниць. З точки зору методології, історик наголошує на необхід-

ності застосовувати історичні, археологічні, мовознавчі методи задля вирішення означеного завдання.

Формуванню архівів у містах Уралу XVIII–XIX ст. приділила увагу Світлана Цеменкова. Показані юридичні колізії та відсутність правової культури в XIX ст., що приводило до втрати документів.

Роберт Йоп (Robert Jop) сфокусувався на проблемі методів вивчення середньовічних кордонів. Автор наголошує на багатьох труднощах, зокрема незадовільній збереженості джерельної бази. Але, здається, ключовим є акцент на необхідності використання опосередкованих відомостей — структури самого джерела, досить вмілого послуговування тією чи іншою термінологією (с. 242), визначення відношення людини до кордону, способу її мислення про простір та орієнтація в ньому (с. 243); прослідкування структури опису кордонів та термінології, а також змін у процесі формування кордонів протягом століть (с. 252).

Антоні Барчяк (Antoni Barciak) аналізує мапу Андреаса Хінденберга 1636 р. Дослідник демонструє її як «код суспільної та письмово-образної комунікації» (с. 253). Дана мапа є більше, аніж карта — це історико-політично-географічний словник у мініатюрі, який доповнюється генеалогічними, геральдичними, палеографічними даними.

Марек Радох (Marek Radoch) показав у розвідці *«Die lattauischen Wegeberichte»* як джерело географічних знань у Ордені хрестоносців про землі Великого князівства Литовського, із якою педантичністю «визволителі гроба Господнього» підходили до питання збирання відомостей про географічний ландшафт та шляхи комунікації.

Павел Мадейські (Paweł Madejski) у статті *«Монета, гроші, історичний матеріал — зміни статусу нумізматичних свідчень у сучасній історіографії Стародавнього світу»* звертає увагу на те, наскільки питання іконографічного коду є донині остаточно не вирішеними. Наприклад, тези щодо зображень на римських монетах як форми пропаганди, підкреслення харизми імператора, за автором, не є такими однозначними (с. 277). Дані постулати, зазначає він, загнали дослідників у пастку.

Історик пропонує не опиратись на поширені версії щодо функції образу на монеті імператора, а намагатись зрозуміти, яку функцію могли виконувати подібні зображення свого часу. Ідучи таким методологічним шляхом, автор вважає, що монети могли виконувати роль підказки для потенційного глядача, який сам приходив до висновку щодо імператора та імперії.

Мечислав Рокош (Mieczysław Rokosz) у есе *«Давні дзвони як предмет досліджень допоміжних історичних наук»* показав, що костельні дзвони є малознаними джерелами з вивчення сфрагістики, геральдики, нумізматики. Означена проблема також переплітається з медициною (оскільки звук дзвону був терапією нервових захворювань). Історик висвітлив предмет студії також як категорію часу, означення певного простору та ідентифікації спільноти.

Представлений матеріал демонструє, наскільки зростають вимоги та завдання в історичних студіях. Недостатньо знати джерела, мови тощо, оперувати категоріями та понятійним апаратом історії та суміжних гуманітарних наук. Ідеться про оволодіння широким спектром знань та вмінь з обсягу прикладних наук. Постулат не є новим у європейській науці. Новими є цивілізаційні реалії історіографічних шкіл центральноєвропейських держав, зокрема й України, в яких наукові середовища аспірують до тих стандартів методологій та постановок проблем, які західна історіографія артикулювала ще принаймні на початку ХХ ст.